

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויגש, תשס"ד
מספר 529מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

תרגום השבעים – אור או חושך?

ח' בטבת חל השנה בערב שבת פרשת 'ויגש', וביום זה, עפ"י המקורות, תורגמה התורה ליוונית. ניתן היה לחשוב שתרגום התורה ליוונית יהיה מאורע משמח, מאורע שבזכותו יוכל עם ישראל למלא את ייעודו להיות "אור לגויים" ולהפיץ את תורת ה' באומות העולם, ובייחוד במתורבתות שבהן, אלה שלשונן יוונית. אך לא כך מסתבר מן המקורות שלנו. במגילת תענית למשל, אותה מגילה עתיקה של מועדים בלוח העברי אשר קדמה אף למשנה, תאריך זה, ח' בטבת, כלול ברשימת הימים שבהם ראוי להתענות. וכך לשון המגילה: "בשמונה בטבת נכתבה התורה בימי תלמי המלך בלשון יוונית, והחושך בא לעולם שלושה ימים". פרטים נוספים על מאורע זה ניתן ללמוד ממסכת סופרים:¹

מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית, והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, שלא הייתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה. שוב מעשה בתלמי המלך, שכינס שבעים ושנים זקנים, והושיבם בשבעים ושנים בתים, ולא גלה להם על מה כינסם, נכנס אחר כל אחד ואחד מהם, אמר להם, כתבו לי תורת משה רבכם, נתן המקום עצה בלב כל אחד ואחד, והסכימה דעתן לדעת אחת, וכתבו לו תורה בפני עצמה, ושלושה עשר דבר שינו בה.

קיימות עדויות נוספות על מוצאו של תרגום השבעים המפורסם (septuaginta בלעז), הן במקורות יווניים ולטיניים והן במקורות עבריים.² התיאורים המפורטים ביותר נמצאים באיגרת אריסטאס, אחד הספרים החיצוניים מן המאה השנייה לפסה"נ. גם איגרת זו מספרת שהמלך תלמי זימן 72 זקנים מארץ-ישראל וביקשם לתרגם בשביל הספרייה של אלכסנדריה את התורה שלהם. באיגרת זו, כמו גם במסכת סופרים, מדובר על תרגום התורה בלבד, אך מקורות אחרים מתייחסים לתרגום התנ"ך כולו.³

כיצד ניתן אפוא להסביר את היחס השלילי של חז"ל כלפי מעשה התרגום של התורה ליוונית? שאלה זו מתחדדת במיוחד לאור האופי הנסי שיוחס למעשה התרגום, שהקב"ה נתן "עצה בלב כל אחד ואחד, והסכימה דעתן לדעת אחת", באופן שהשכילו כולם לשנות בשלושה עשר מקומות שונים כדי למנוע תקלה.⁴ אם כך, ראוי היה אולי לראות ביום ח' בטבת דווקא יום של שמחה והודיה על הנס, ולא יום של תענית.

נראה שהתשובה לתמיהה זו מצויה במקור שהבאנו לעיל ממסכת סופרים: "שלא הייתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה". מאז ומעולם נתפסה התורה במסורת ישראל כטקסט אלוקי

¹ פרק א', הל' ז'. וראה גם בבלי, מגילה ט, ע"א.

² ראה סקירה מפורטת באנציקלופדיה מקראית, כרך ח', עמ' 777 - 778, ערך "תנ"ך, תרגומים".

³ כך למשל בחיבור "על מידות ומשקלות" של אפיפאניוס (320 - 403 לסה"נ).

⁴ הכוונה היא לפסוקים שלא תרגמו אותם כמשמעותם המקורית, אלא שינו את תוכנם כדי למנוע אי-הבנות או מסקנות לא רצויות מצד הקוראים הלא-יהודיים. הפסוקים שבהם מדובר מובאים שם, במסכת סופרים ובמסכת מגילה, אם כי במסכת מגילה מובאים 15 מקומות שונים. על טעם השינויים, ראה למשל פירוש רש"י למקור במסכת מגילה, המסביר כל מקום שבו שינו בתרגום, ואילו תקלות ביקשו למנוע בכך.

הטומן בחובו משמעויות אין-ספור במישור הפשט, הדרש, הרמז והסוד. ומפורסמת דרשת התלמוד:⁵

אחת דבר א-להים, שְׁתִּים זו שְׁמַעְתִּי כִּי עָז לֹא-לֵהִים" (תה' סב:יב) - מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות. דבי רבי ישמעאל תנא: "הלא כה דברי פֶּאֶשׁ נֶאֱמָר ה' וְכַפְּטִישׁ יִפְצֹץ סֵלַע" (יר' כג:כט), מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות - אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים.

תורה זו ניתנה לישראל בלשון הקודש, ורק בלשונה המקורית היא יכולה לשמור על משמעויותיה הרבות. באופן שבו היא נדרשה על-ידי חכמי ישראל במהלך הדורות - כל פסוקיה, תיבותיה, אותיותיה ואפילו תגיה היוו בסיס לתלי תלים של הלכות ורעיונות. כל מי שבא לתרגם את התורה ללשון אחרת לא יוכל לעולם לשמור על כל המשמעויות הרבות הללו, אלא יאלץ בעל-כורחו לבחור במשמעות אחת בלבד - בדרך כלל אחת מן הפשטות - ולהניח את כל השאר. בכך הוא בהכרח יהפוך את התורה לטקסט רדוד ושטוח, ללא העומק המיוחד והרבגוני הטמון בטקסט המקורי. זו כנראה המשמעות של דברי מגילת תענית שעם תרגום התורה "החושך בא לעולם שלושה ימים".

יש מי שחושב בטעות שריבוי הפירושים וריבוי הדעות ביהדות הוא בעייתי; כביכול תיתכן רק אמת מוחלטת אחת ואין בלתה. לא זו השקפת היהדות. על מחלוקות בית הלל ובית שמאי יצתה בת קול והכריזה ש"אלו ואלו דברי אלוקים חיים",⁶ והגמרא מספרת בהערצה על התלמיד המבריק שהיה לרבי מאיר, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה, וכן על תלמיד ותיק ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמישים טעמים (הגם שלדינא הוא נשאר כמובן טמא).⁷ מי שנידון למיתה מבלי שנמצא לפחות אחד מבין הדיינים שלימד עליו זכות - אין מוציאים לפועל את גזר הדין, עד שיימצא לפחות אחד שילמד עליו זכות.⁸ הפלורליזם ההשקפתי הוא מאבני היסוד של היהדות - בניגוד גמור לנצרות הקתולית שבה האפיפיור מכתוב למאמינים את ההשקפות שעליהם לדגול בהן. ביום שבו מבקשים לבטל פלורליזם זה ולהפוך את התורה לטקסט מונוליטי-אנושי, יורד חושך לעולם למשך שלושה ימים (אולי כנגד שלושת ימי ההגבלה שקדמו למתן תורה - יום ירידת האור לעולם). יום זה קשה כיום שנעשה בו העגל - בלשונה של מסכת סופרים; כביכול ניטלו התוקף האלוקי והקדושה הנשגבה מהתורה, והפכו למראית עין של אלוקות, כדוגמת העגל שעליו אמרו "אלה א-להיך ישראל" (שמ' לב:ד), הגם שלא היה אלא חומר חסר רוח.⁹

בסופו של דבר התנ"ך תורגם ליוונית על-ידי אותם חכמי ישראל, ומאוחר יותר הוא תורגם על-ידי חכמי ישראל אחרים גם ללשונות רבות אחרות, על-פי בחירה, ולא בגזרת המלך. והטעם לכך הוא שאין ברירה; לא הכול מבינים את שפת הקודש, ואם התנ"ך לא היה מתורגם ללשונות אחרות, המסר שלו, ובכלל זה המסר האוניברסלי שלו, לא היה מגיע לכל בני המין האנושי. אך אסור לשכוח כי בתרגום זה יש גם משום ויתור גדול על האידאל של הרב-גוניות ועומק המשמעויות של הטקסט האלוקי המקורי, ואת זאת ביקשה מגילת תענית להדגיש ולהנציח.

ד"ר אריה רייך
הפקולטה למשפטים

⁵ בבלי, סנהדרין לד, ע"א; וראה גם מסכת שבת פח, ע"ב.

⁶ בבלי, עירובין יג, ע"ב; וראה גם מסכת חגיגה ג, ע"א.

⁷ עירובין, שם.

⁸ משנה, סנהדרין, פ"ה, מ"ה.

⁹ מעניין לציין כי ביטוי קשה זה נמצא בספרות חז"ל רק בנוגע למאורע אחד אחר, הוא היום שבו נעצו חרב בבית המדרש בעקבות מחלוקת קשה בין שמאי והלל. ראה בבלי שבת יז, ע"א; ירושלמי שבת פ"א, ה"ד. גם באותו מאורע אנו מוצאים יסוד של "סתימת פיות" וניסיון למנוע את הפלורליזם המחשבתי בהלכה היהודית: כאשר הלל הקשה קושיה על כך שעמדתו של שמאי אינה עקבית, השיב לו שמאי: "אם תקניטי - גוזרני טומאה אף על המסיקה. נעצו חרב בבית המדרש, אמרו: הנכנס יכנס והיוצא אל יצא. ואותו היום היה הלל כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים, והיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל." הלל נאלץ אפוא לשבת בפני שמאי כאחד התלמידים, שאינו יכול לבטא את דעתו החולקת.